

TAŞERON İMPARATORLUKLAR

ANDREW PHILLIPS

J. C. SHARMAN

VakıfBank Kültür Yayınları: 0486
Tarih: 0121

**TAŞERON İMPARATORLUKLAR:
ŞİRKET-DEVLETLER MODERN
DÜNYAYI NASIL OLUŞTURDU?**
ANDREW PHILLIPS
J. C. SHARMAN

Özgün Adı
*Outsourcing Empire:
How Company-States Made the
Modern World*

Türkçesi
İlker Sönmez

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kitap Editörü
Elif Nur Sezgin

Sayfa Uygulama
Yümna Sarıkaya

Kapak
Faruk Özcan

Son Okuma
Eren Yılmaz

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdizeni Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2026
© Jason Sharman ve Andrew Phillips,
2019

ISBN 978-625-8825-05-3

*Kitabın Türkçe yayın hakları The
Wylie Agency (UK) LTD aracılığıyla
VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

All rights reserved

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr - info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Ağustos 2026

TAŞERON İMPARATORLUKLAR

ŞİRKET-DEVLETLER
MODERN DÜNYAYI
NASIL OLUŞTURDU?

ANDREW PHILLIPS
J. C. SHARMAN

TÜRKÇESİ
İLKER SÖNMEZ

ANDREW PHILLIPS

Queensland Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası Çalışmalar Fakültesi, Uluslararası İlişkiler ve Strateji Bölümünde doçent olarak görev yapmaktadır. Araştırmaları, savaş, strateji ve uluslararası düzen üzerine odaklanmakta olup, özellikle dünya siyasetinde dönüşüm ve değişimin itici güçleri olarak “büyük güçler” arası rekabet ve asimetrik şiddete yoğunlaşmaktadır. Eserleri arasında *From Hollywood to Bollywood? Recasting Australia's Indo/Pacific Strategic Geography* (2016) ve *How the East Was Won: Barbarian Conquerors, Universal Conquest and the Making of Modern Asia* (2021) bulunmaktadır.

J. C. SHARMAN

Jason Sharman Cambridge Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Sir Patrick Sheehy Kürsüsünde profesördür. Bulgaristan Amerikan Üniversitesi, Sydney Üniversitesi, Griffith Üniversitesi bünyesinde kadrolu, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Columbia Üniversitesi ve Londra İktisat Okulu (LSE) bünyesindeyse misafir akademisyen olarak çalışmıştır. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Repression and Resistance in Communist Europe* (2003), *Havens in a Storm: The Struggle for Global Tax Regulation* (2006), *The Money Laundry: Regulating Criminal Finance in the Global Economy* (2011), Andrew Phillips ile birlikte; *International Order in Diversity: War, Trade and Rule in the Indian Ocean* (2015), *The Despot's Guide to Wealth Management: On the International Campaign against Grand Corruption* (2017).

İLKER SÖNMEZ

1982 yılında İstanbul'da doğdu. Maçka Anadolu Teknik Lisesi ve Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü mezunudur. Arthur Conan Doyle, Ray Bradbury, Lev Grossman gibi yazarların eserlerini çevirmiştir.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	7
GİRİŞ	
İşte Şirket-Devlet!	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
Şirket-Devletlerin Yükselişi	37
İKİNCİ BÖLÜM	
Atlantik Dünyasında Şirket-Devletler	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Şirket-Devletlerin Düşüşü	145
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Şirket-Devletlerin Dirilişi	199
Sonuç	257
Kaynakça	287
Dizin	323

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmaya 2015 sonbaharında, Londra Ekonomi Okulu Uluslararası Çalışmalar Merkezine Kirsten Ainley ve George Lawson sayesinde yaptığımız ziyaret esnasında başladık. Her ikisinin de bu ziyaretimiz ve sonrasındaki dönem boyunca misafirperverlikleri ve projeye yaptıkları entelektüel katkıları umduğumuzun çok üstünde oldu. Sharman, bilhassa ziyareti mümkün kılmadaki katkıları için Jeff Chwieroth'a teşekkürlerini arz eder. Projenin ilk genel sunuşu da aynı yılda Şark ve Afrika Çalışmaları Okulunda, Meera Sabaratnam'ın cömert ev sahipliğinde yapıldı. Sharman ayrıca 2016 yılının sonuna kadar Griffith Üniversitesinde geçirdiği zamanda ona destek veren ve yorumlarını sunan, başta Ian Hall ve Pat Weller olmak üzere meslektaşlarına minnettardır. 2017'den itibaren Cambridge'teki uluslararası ilişkiler ve tarih uzmanlığının harmanlanması, Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar Bölümünü bu proje üzerinde düşünmek ve çalışmak için mükemmel bir ortam hâline getirdi. Özellikle Mette Eilstrup-Sangiovanni, Brendan Simms ve Ed Cavanagh çok faydalı düzeltmeler yaptı ve öneriler getirdi. Buna ek olarak, Brisbane'den Cambridge'e gelmiş olan Maja Spanu, tarihsel uluslararası ilişkiler alanında uyumlu araştırmacılardan oluşan bir topluluk kurmak için yılmadan çalışmış ve bu topluluk kitabımızın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır; burada özellikle Ayşe Zarakol ve Duncan Bell'e teşekkür ederiz. Lauterpacht Uluslararası Hukuk Merkezi de taslağın tartışıldığı çok

olumlu bir oturuma ev sahipliği yaptı, bunun için Sharman'ın King's College'daki meslektaşları Megan Donaldson ve Surabhi Ranganathan'a teşekkür ediyoruz.

Projenin ilerleyen günlerinde Sharman, Minnesota Uluslararası İlişkiler Kolokyumuna davet edildi. Nisha Fazal, Pedro Accorsi Amaral, Nicauris Heredia Rosario ve Carly Potz-Nielsen'e hem misafirperverlikleri hem de yorumları için teşekkür ederiz.

Hendrik Spruyt ve Jesse Dillon Savage yıllar içinde bu kitapta yer alan birçok fikrin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Jon Pevehouse tezimizin daha kısa bir versiyonu hakkında değerli yorumlarda bulunarak büyük bir nezaket gösterdi.

Phillips, Queensland Üniversitesindeki Siyasal Bilimler ve Uluslararası İlişkiler Bölümündeki meslektaşlarına, kitabın tezinin yeni taslaklarla gelişmesi sürecinde sağladıkları zekice ve yapıcı eleştiriler için teşekkür eder. St. Lucy'deki Tarih ve Teori okuma grubu katılımcılarına ve özellikle teori ve tarihin bağlantı noktasında çalışan uluslararası ilişkiler akademisyenlerine verdiği destek için Chris Reus-Smit'e teşekkür ederiz.

Akademik çalışmalar, hakemlerin özverisine bağlıdır ve biz, taslak metni baştan sona dikkatle okuyup geri bildirimde bulunmak için çok zaman ve çaba harcayan iki anonim hakeme sahip olduğumuz için çok şanslıydık. Ayrıca, son derece profesyonel dizin çalışması için Dave Prout'a da teşekkür ederiz.

Kye Allen metnin ve kaynakçanın oluşturulmasında çok yardımcı oldu, bu konuda daha fazlasını isteyemezdik.

Avustralya Araştırma Konseyi'ne, Discovery Projesi kapsamında sağladıkları önemli mali destek (DP170101395 numaralı hibe) için de teşekkür ederiz.

Princeton Üniversitesi Yayınevinden Sarah Caro ve Hannah Paul'a teşekkür ederiz. Ayrıca, desteği ve savunuculuğu için temsilcimiz James Pullen'a da teşekkür etmek isteriz.

Son olarak, Sharman, sarsılmaz desteği ve huzur veren varlığı için Bilyana'ya teşekkür eder. Phillips ise, sevgi ve destekleri için anne ve babasına ve ayrıca Brisbane'deki manevi ailesi Daniel Celm ve Sophie Devitt ile Joseph ve Juliet Celm'e teşekkür eder.

GİRİŞ

İŞTE ŞİRKET-DEVLET!

Modern uluslararası sistemin kritik gelişim aşamalarında rol oynayan en önemli aktörlerden bazıları devletler veya ticari şirketler değil, ikisinin bir araya gelişini temsil eden melez yapılardı. Neredeyse iki asır boyunca, İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan şirketleri ile Hudson's Bay Şirketi gibi "şirket-devletler" ilk küreselleşme dalgasına yön vererek iktidar ve kâr elde etme konusunda olağanüstü başarılar gösterdiler. Çok uluslu modern şirketlerin öncüleri olarak kabul edilen bu yapılar, aynı zamanda geniş egemenlik yetkilerine, güçlü ordulara ve donanmalara sahip olup pratikte bağımsız hareket ediyorlardı. Hatta bazı durumlarda, geniş topraklar ve milyonlarca insan üzerinde kurumsal egemenlik tatbik ederek dönemin birçok hükümdarından daha fazla askerî ve siyasi güce sahip oldular. Bu nedenle şirket-devletler hem emperyalizmin hem de kapitalizmin motorlarıydı. Biz de bu kitapta, ilk gerçek küresel uluslararası sistemi oluşturan bu son derece önemli ancak genellikle göz ardı edilen aktörlerin yükselişini, düşüşünü ve önemini açıklamayı amaçlıyoruz.

Modern uluslararası sistemin oluşumunu anlayabilmek için şirket-devletlerin karşılaştırmalı bir çalışmasına ihtiyacımız var. Fakat daha önce böyle bir çalışma yapılmamıştır. Günümüzde egemenlik, yönetim ve savaş olgularını devletle eş anlamlı olarak görmekteyiz. Ancak Avrupa devletleri ekonomik, siyasi ve birçok başka tür etkileşim biçiminin küresel ölçekte yaşanmasını ilk defa mümkün kılan Batı yayılmacılığının ilk dalgasına mesa-

feli durmuştu. Karşılıklı alışveriş unsurları olarak şirket-devletler kıtalar arası emtia, insan ve fikir takasıyla dünyayı değiştirdi. Bu kitabın ana temalarından biri de bu şirketlerin Avrupa'yı dünyanın geri kalanına bağlayan ana araçlar olmasıdır. Benzer şekilde, birçok Avrupa devleti, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki “yeni emperyalizm” döneminde deniz aşırı genişlemenin sorumluluğunu doğrudan üstlenmekte şaşırtıcı şekilde çekingen davranmıştı. Şirket-devletler ise, Avrupalıların on yedinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar dünyayı egemenlikleri altına almak için kullandıkları strateji ve kurumsal yöntemlerin en yaygını ve en etkili oldu. İlk etapta elde edilen muazzam başarılarından sonra bu yöntem çok geçmeden İskoçya'dan Rusya'ya kadar birçok Avrupa devletinde kullanılmaya başlandı. Şirket-devletler, Asya ve Kuzey Amerika'nın geniş bölgelerine bir yüzyıldan aşkın süre hükmettiler ve aynı zamanda Avrupa emperyalizminin Afrika, Amerika kıtasının büyük bölümü ve Güney Pasifik'teki öncüsü oldular. Bunların bazıları büyük şan ve servet kazanırken birçoğu da utanç verici başarısızlıklara uğradı. Şirket-devletler uzun zaman önce yok olmuş olsalar da etkileri Alaska'dan Zimbabve'ye kadar birçok yerde hâlâ görülebilir.

Günümüz standartlarına göre bu şirketler tipik egemenlik imtiyazları ve modern şirketlerin klasik özelliklerini bir araya getirmeleriyle senkretik Frankenstein canavarları gibi görünmektedirler. Ancak şirket-devletler ve bunlarla bağlantılı melez unsurlar Avrupa emperyalizminde istisnadan çok kaideydi. Avrupa dışında yayılmak için gereken mali, idari ve askerî kaynakları sağlayamayan veya buna yanaşmayan hükümdarlar sıklıkla ticari tekel ve egemenlik güçleri sağlayan sözleşmelerle böyle şirketler kurdular. Buna karşılık, bugün siyasi otoriteyi egemen devlet yoluyla kullanmanın normal bir yolu olarak kabul ettiğimiz bu uygulama, Avrupa dışında birçok bölgede yakın zamana kadar epey

nadirdi. Bu noktayı önemli kılan husus, uluslararası politikanın uzun süre sadece egemen devletlerin değil, özellikle Avrupa dışında çeşitli başka aktörlerin oynadığı bir oyun olmasıdır.

Devlet ve şirket modernitenin tanımlayıcı kurumlarıdır. Günümüzde devletlerin güvenlik sağlama, şirketlerin ise kâr gütme gibi farklı kimlik ve rollerine dair hep öyleymiş gibi kabul edilen anlayışlar değişmez ve doğal olmanın aksine, çoğu zaman şirket-devletlerin güçleri ve imtiyazları uğruna girilen şiddetli mücadelelerin neticesinde ortaya çıkmışlardır. Bu mücadelelerin sonuçları modernitenin temel ayrımlarına kadar uzanmaktadır: “Devletler, piyasalar ve halklar arasında temas noktası görevi gören bu şirketler bugün kamu ve özel olarak gördüğümüz sınırları tanımlamaya yardım etmiştir.”¹ Şirket-devletler bugün bize yabancı olan, ancak birkaç asır önce, *kamu* ve *özel* arasındaki ayrımın muğlak veya hepten noksan olduğu dönemde, yöneten ve yönetilenlere tamamen normal gelen bir tarihî akışkanlığı temsil eder. Günümüzde özel şirketler ve kamusal otoriteler arasında bölünmüş işlevler geçmişte ayrılıyor, paylaşılıyor, takas ediliyor ve tekrar bir araya getiriliyordu. Modern şirketlerin yönetimin şirket sahiplerinden ayrılması, tüzel kişilik, sınırlı sorumluluk ve anonim ortaklık gibi temel öğelerinin hepsini ilk kez şirket-devletler uyguladı. Öyle ki yüzlerce yıl sonra bile şirket-devletlerin, yirminci ve yirmi birinci yüzyıl çok uluslu şirketleriyle, loncalar ve tüccar ortaklıkları gibi erken modern dönemdeki çağdaşlarından daha fazla ortak yanı var olabilir. Geç dönem sömürge imparatorluklarının temelleri, kamu borcunun yönetimi ve devletin organize şiddetin meşru kullanımını tekeline almasına dair günümüzdeki görüş ve tartışmalar, ya şirket-devletler tarafından ya da bunlara tepki olarak şekillenmiştir.

1. Erikson ve Assenova 2015: 11.

Şirket-devletler bize uluslararası toplum yapısındaki büyük değişimler hakkında ne söyleyebilir? Bu aktörler hem bu toplumun şekillenmesine yardım etmiş hem de onlar bu toplum tarafından şekillendirilmişlerdir. Şirket-devletlere gereken önem verildiği taktirde, uluslararası politika tarihinin sadece günümüzdeki şartlarla anlaşılabilceği, yani egemen devletler arasındaki etkileşime indirgenebileceği iddiası da çürüyecektir. Gösterdiğimiz üzere şirket-devletleri sadece ticari kaygılarıyla ele almak imkânsızdır. Bu yapılar kâr amacı gütmüş olsalar da özlerinde politik aktörlerdi; diplomatik ilişkiler kuruyor, savaşlarda taraf oluyor ve geniş toprakları yönetiyorlardı. Bu aktörlerin melez doğası ve amaçları uluslararası politikaların uygulanması ve (kurulmasında o kadar önemli bir rol oynadıkları) uluslararası toplumun karakteri açısından ne anlama gelir? Şirket-devletlerin yükselişi ve düşüşü, bize birbirini takip eden uluslararası düzenlerin temelini oluşturan ve dönüştüren daha kapsamlı güçler hakkında ne söyleyebilir? Orantısız bir biçimde Avrupa'ya odaklanan uluslararası politika araştırmacıları bu sorulara pek cevap verememektedir. Biz bu kitapta bu eksikliği gideriyoruz.

ŞİRKET-DEVLETLER: YÜKSELİŞLERİ VE ÇÖKÜŞLERİ, BAŞARISIZLIKLARI VE BAŞARILARI

Yayılmacılığın ve emperyalizmin melez kurumları olarak şirket-devletler tamamen Avrupa'ya özgüydü. Yaygın kanının aksine bunun nedeni Avrupalıların o dönemdeki tek hatta en önemli imparatorluk kurucuları olmaları değildir. Osmanlılar, Güney Asya'daki Bâbürlüler ve Çin'deki Mançu Çing Hanedanlığı gibi Asya güçleri erken modern dönemde büyük kara imparatorlukları kurmuşlardı. Ancak bunların hiçbiri Avrupalı şirket-devlet formunu taklit etmemiş veya buna benzer bir yapıyı keşfetmemiştir.

Şirket-devletler bazı durumlarda hükümdarların onlara başta sunduğundan daha fazla kaynak toparlamış olsa da (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi insanlığın beşte birini yönetecek duruma gelmişti) çok sayıda şirket-devlet başarısız oldu veya mevcudiyetlerini zorlukla sürdürebildi. Tekil olarak şirket-devletlere bakmak (genellikle başarı öyküleri) veya belirli bölgeler üzerine yapılmış nitelikli çalışmaları incelemek, maalesef servetlerdeki bu çeşitliliği izah etmek için yeterli bilgi sunmaz. Şirket-devletler bölgeler arasında, tek bir bölge içinde ve zamanla değişen başarılar elde etmiştiler. En büyük başarılar genellikle Atlantik'ten ziyade Doğu'da gerçekleşti, ancak bu durum da Doğu'nun her yeri için geçerli değildi. 1700'ler sonu ve 1800'lerdeki gerileme ve önem kaybından sonra şirket-devletler on dokuzuncu yüzyıl sonlarında "yeni emperyalizm"ın yükselişiyle kısa sürecek yeni bir popülerlik kazandı. Yine de bu örnekler önceki dönemlerin ancak silik birer kopyasıydı; erken modern dönemdeki şirketlerin yanına bile yaklaşamazlardı. Başarısızlığın nedenlerini anlamazsak bazı şirket-devletlerin diğerlerine ve egemen devletler gibi başka yapılara göre başarılı olmasının esas nedenlerini göremeyiz.

Değişen performans seviyelerini açıklama ihtiyacıyla ilişkili olarak değerlendirilebilecek diğer bir konu da şirket-devletlerin yükselişi ve düşüşünün açıklanmasına dair çözülmemiş tartışmalardır. İşlem maliyetlerini yönetmek, astların teşviklerini uyumlu hâle getirmek ve etkin bir şekilde koruma sağlamak gibi işlevsel kaygıların, şirket-devletlerinin otoritesine ve kabulüne karşı olan kamuoyu iklimindeki daha geniş çaplı değişimlere kıyasla göreceli önemi neydi? Bu biçim, özellikle giderek güçlenen egemen devlet ve onun Avrupa dışı imparatorluk uzantıları ile rekabet edemediği için mi zayıfladı ve sonunda ortadan kalktı? Yoksa şirket-devletlerinin çöküşü, bu biçimin modern kamu ve

özel sektör ayırımına uymayan, modası geçmiş, sorunlu ve geri kalmış olarak meşruiyetini yitirmesi nedeniyle mi gerçekleşti?

ŞİRKET-DEVLETİN TANIMI

Şirket-devletler –en azından bize göre tuhaf sayılabilecek bu melez yapılar– neydi? Egemen devletler veya günümüzdeki şirketler gibi daha tanıdık kurumlardan farkları neydi? Şirket-devletlerin yükseliş, yayılma, düşüş ve yeniden doğuş hikâyesine başlamadan önce bu terimi ilk defa kullanan tarihçi Philip Stern’ün çığır açan çalışmalarından faydalananarak şirket-devletin önde gelen unsurlarını ele almak gerekir.² Şirket-devletlerin tanımlayıcı karakteristiği melez olmalarıydı: Şirket-devletler hem savaş açma ve barış yapma gibi bugün temel egemenlik imtiyazları olarak görülen yetkilere sahiplerdi, hem de ticaret yaparak kâr yapmayı hedefleyen, gerçek şahıslara ait ve bunlara hesap veren şirketler olarak tanımlanıyorlardı. Kitabın ilerleyen sayfalarında ele alacağımız üzere, bu melez kimlik ve beraberinde getirdiği denge kurma ihtiyacı şirket-devletler için tarihlerinin farklı noktalarında bazen büyük bir kuvvet kaynağı ve bazen de önemli bir zayıflık sebebi oldu. Günümüz standartlarına göre bir kurumun böyle kamusal ve özel imtiyazlar kombinasyonuna sahip olması ilginç olsa da erken modern dönemde egemen güçlerin rutin bir şekilde devredilip paylaşıldığını ve modern anlamda şirketlerin neredeyse hiç bilinmediğini göz önünde bulundurmak önemlidir.

Bugün doğal ve tartışmasız kabul ettiğimiz özellikle kamu/özel gibi kavram ve ayrımların yüzyıllar önce farklı algılandığı ya da hiç var olmadığı düşünülürse, (bugünkü kullanıldıkları hâliyle) aynı kavramları insanların bu kelimelere dair çok

2. Stern 2008, 2011.